

Сергій Архієреєв

ПОЄДНАННЯ СОЦІАЛЬНОГО Й АСОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК КРИТЕРІЙ ПОСТТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СТАНУ ЕКОНОМІКИ

Уведено поняття асоціального капіталу, показано його співвідношення з визначенням соціального капіталу. Запропоновано і проаналізовано коефіцієнти поширення соціального й асоціального капіталу. Показано, що інституційним критерієм посттрансформаційного стану економіки може слугувати поєднання соціального й асоціального капіталу. Зроблено висновок про збереження посттрансформаційного стану ринкового інституційного середовища в постсоціалістичних економіках до теперішнього часу.

Ключові слова: соціальний капітал, асоціальный капітал, довіра, посттрансформаційна економіка

JEL: H110, H500.

Термін "посттрансформаційна економіка", на жаль, так і не усталився в економічній науці. Його тлумачать по-різному – до посттрансформаційних економік відносять усі країни, які пройшли ринкову трансформацію, і тоді він виявляється тотожним терміну "постсоціалістична економіка", що, взагалі кажучи, недоцільно. Його можна також використовувати для позначення особливого стану економіки, що виникає після ринкової трансформації й триває до перетворення економіки на цілком сформовану ринкову. На нашу думку, цей термін доцільно використовувати саме в цьому значенні.

Побудову ринкової економіки в Україні зафіксовано 2005 року, але вже тоді було зрозуміло, що ця економіка має безліч пережитків періоду ринкової трансформації. Тому такий стан економіки правильніше було б назвати посттрансформаційним (Архієреєв, 2006). Проте широких досліджень у цьому напрямку здійснено не було, можливо, у зв'язку з тим, що передбачали невелику тривалість посттрансформаційного стану.

Між тим, навіть не заглиблюючись у систематизацію критеріїв віднесення економіки до посттрансформаційної, внаслідок збереження успадкованих від давнього і не такого давнього минулого численних проблем можна припустити, що економіка України і досі перебуває в цьому стані. Що стосується країн, які стали членами ЄС, то тут відповідь є не такою очевидною.

Сьогодні, в наближенні до десятиліття з моменту переходу економіки України до посттрансформаційного стану, ясно, що цей період за своєю тривалістю, принаймні, є порівнянним із трансформаційним, який тривав близько півтора десятиліть (від краху командної системи до моменту визнання економіки ринковою). Велика тривалість і незавершеність до теперішнього

Архієреєв Сергій Ігоревич (203040@bk.ru), д-р екон. наук; Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна.

часу посттрансформаційного періоду свідчать про актуальність економіко-теоретичного дослідження посттрансформаційного стану економіки.

У цей період звертають на себе увагу низька конкурентоспроможність економік і неможливість їх повноцінного входження у глобальну економіку. У деяких із них, зокрема в Україні, досі не подолано падіння виробництва в період ринкової трансформації, а недостатня конкурентоспроможність в умовах зростання ролі зовнішніх зв'язків не залишає шансів на швидке розв'язання цього завдання. Не модернізовано виробництво, у сфері власності домінують олігархічні структури, не розв'язано численних інституційних проблем, які мали бути розв'язані вже в умовах ринкової трансформації.

Утім, подібні проблеми залишаються й у членів ЄС Румунії та Болгарії, на які накладено додаткові обмеження, наприклад, щодо єдиного ринку праці, вступу до Шенгенської зони через високий рівень корупції та інші інституційні негаразди.

Негативний досвід цих економік показує, що навіть членство в ЄС не може бути свідченням завершення посттрансформаційного періоду, хоча, здавалося б, приналежність до цього об'єднання має сприяти, принаймні, його скороченню. Питання полягає в тому, завершиться цей період перетворенням економік цих країн на передові ринкові чи вони стануть периферійними ринковими економіками на зразок Португалії й, особливо, Греції. Останній сценарій несе найбільшу небезпеку посттрансформаційного періоду.

Головну роль серед критеріїв завершення посттрансформаційного періоду відіграє формування реального ринкового інституційного середовища. Для трансформаційного періоду є характерним змішане формальне інституційне середовище, в якому ринкові елементи співіснують з елементами, що залишилися у спадщину від попередньої системи. З його завершенням формальне інституційне середовище набуває загалом ринкового характеру. Викремлення посттрансформаційного періоду базується на розумінні того, що реальне інституційне середовище не обов'язково відповідає формально ринковому. Звичайно, реальне ринкове середовище може сформуватися й у трансформаційному періоді, але це аж ніяк не є обов'язковою умовою його завершення, отже, розглядаючи загальний випадок, треба виходити з високої ймовірності формування специфічної посттрансформаційної економіки. Інакше кажучи, безпосередній перехід від трансформаційної економіки до цілком сформованої ринкової економіки можливий лише в разі одночасного завершення процесів формальної та реальної ринкової інституціалізації, що є малоімовірним. Співвідношення процесів інституційного перетворення економічної системи показано на рис. 1.

Формування реального ринкового середовища складно оцінити конкретними показниками, що характеризують поширеність у суспільстві тих чи тих норм та інших інституцій, а особливо ступінь їх дотримання різними суб'єктами ринкової економіки. Тому доцільно скористатися інтегральними показниками, що свідчать про її стан.

Для оцінки характеру реального ринкового середовища можна використати стан відносин довіри в суспільстві. Довіра, безумовно, є важливою характеристикою економічного життя суспільства. Визначення довіри безпосередньо в економічній сфері та її структури запропоновано А.Гриценком (2012. С. 7–19). Численні наявні в науковій літературі підходи до визначення довіри проаналізовано Т.Кричевською (2009).

Визнаючи виняткову важливість проблеми довіри, все ж таки неможливо погодитися з автором фундаментального твору, присвяченого цій

темі, Ф.Фукуямою в тому, що "...благополуччя країни, а також її змагальну здатність на тлі інших країн визначають *однією* (курсив мій. – С.А.) універсальною культурною характеристикою – властивим її суспільству рівнем довіри" (2004. С. 20).

Тип економічної системи	командна	трансформаційна	Ринкова економіка	
			посттрансформаційна	цілком сформована
Формальне інституційне середовище	неринкове	змішане	ринкове (проблемне)	ринкове
Реальне інституційне середовище	відповідне формальному середовищу з урахуванням особливостей	змішане (перехідне)	неоднорідне (з успадкованими елементами)	відповідне формальному середовищу з урахуванням особливостей
Чинники, що визначають інституційні особливості (в порядку сили впливу)	системні, національно-культурні	пост-соціалістичні, національно-культурні	посттрансформаційні, національно-культурні, пост-соціалістичні	системні, національно-культурні

Рисунок 1. Співвідношення процесів інституційного перетворення економічної системи

У цьому разі значення довіри є надзвичайно перебільшеним, їй приписано роль, яку в економіці відіграє соціальний капітал, рівень довіри лише відбиває ступінь його присутності в економічному житті країни.

Якщо довірі Ф.Фукуяма дає визначення, з яким у принципі можна погодитися ("Довіра – це очікування членів співтовариства того, що інші його члени поведуть себе більш або менш передбачено, чесно і з увагою до потреб оточуючих, відповідно до певних загальних норм"), то визначення соціального капіталу через довіру викликає серйозні сумніви ("Соціальний капітал – це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами") (2004. С. 52).

За такого визначення практично цілком зникає різниця між довірою і соціальним капіталом. Довіра є результатом наявності в суспільстві соціального капіталу, а зовсім не навпаки, як стверджує Ф.Фукуяма. Подібні твердження є результатом запозичення економічною наукою позаекономічних визначень довіри.

Цієї хиби позбавлений підхід, розроблений А.Гриценком, який запропонував аналізувати виникнення довіри в економічній сфері, звертаючись, перш за все, до способу породження і відтворення цього явища (2010). Йому вдалося розкрити зміст цього явища, не вдаючись до його пояснення через категорії іншого порядку. Такий підхід необхідно застосовувати і за аналізу інших пов'язаних категорій. Зокрема, хоч і не можна заперечувати наявність зв'язку довіри і соціального капіталу, остання категорія має свій зміст, який може бути розкритий без посилань на довіру.

Нами показано, що соціальний капітал має подвійну, ресурсну і результативну, природу (Архієреєв, Шипілова, 2011). Соціальний капітал є

результатом довіри, тільки якщо розглядати його з точки зору характеру носія (тобто як ресурс), а не у значенні, пов'язаному з результатами його функціонування.

Соціальний капітал з точки зору характеру його носія є інституційним людським капіталом (Архієреєв, 2000). Проте соціальний капітал можна розглядати і за характером результатів його функціонування, й у цьому разі він вимагає іншого визначення. На наш погляд, у цьому розумінні соціальний капітал передбачає готовність добровільно вести діяльність, корисний ефект якої привласнюють інші суб'єкти, інакше кажучи – готовність поступки корисного ефекту діяльності іншим суб'єктам (або в менш економізованому формулюванні – готовність допомагати іншим, а не зосереджуватися лише на своїх відособлених інтересах). У цій статті категорію соціального капіталу використовуватимемо саме в цьому розумінні.

Можливе і дещо звужене визначення соціального капіталу, коли ніхто не намагається вилучити зароблений ефект у його законного власника. Таке розуміння не зовсім відповідає найглибшому змісту соціального капіталу, який характеризують за наслідками виробництва, хоча і свідчить про рівень соціалізації суспільства. Йдеться про дотримання норм, які суспільство визнає за справедливими, а не про поступку корисного ефекту. Це явище може бути точніше описане не за допомогою наявності соціального капіталу, а як відсутність асоціального капіталу, протилежності соціального.

Вважаємо за необхідне ввести в науковий обіг *категорію асоціального капіталу*, оскільки вона утворює дихотомію з категорією соціального капіталу в указаному вище розумінні й описує явище, яке не може бути описане в інший спосіб. На нашу думку, в основу визначення асоціального капіталу, на противагу соціальному капіталу, має бути покладена поведінка, що йде врозріз з нормами, спрямована на витягання корисного ефекту з діяльності інших суб'єктів.

Уведення цієї категорії видається закономірним підсумком визначення капіталу за характером результатів виробництва, які можуть виявитися в негативних для суспільства наслідках і в такому разі не підпадають під визначення соціального капіталу.

Таким чином, категорії соціального й асоціального капіталу описують капітал, за функціонування якого спостерігаються наслідки для інших суб'єктів, в першому випадку – позитивні, у другому – негативні. Природно, за рамками цих наслідків залишаються основні результати діяльності капіталу, які можна назвати соціонейтральними. Типовим прикладом таких результатів є трансакція в її ідеальному розумінні, а такого капіталу – трансакційний капітал. Довіра виникає як мінімум у розрахунку на нейтральні наслідки взаємодії, принаймні, в розрахунку на відсутність негативних наслідків, тобто асоціального капіталу.

Асоціальний капітал, точніше, його відсутність, навіть більше пов'язаний із поняттям довіри, ніж соціальний капітал, якщо визначати довіру згідно з Ф.Фукуямою – як очікування поведінки оточуючих відповідно до загальних норм (поки що високі норми соціального капіталу ніде не стали загальноприйнятими), усталених у суспільстві.

На жаль, більшість соціологічних досліджень відносин довіри ("The World Values Survey", "The European Values Study"), широко залучуваних для економічного аналізу цього феномену (Латов, 2010; Кричевська, 2012), не може бути використана для опису всіх економічних категорій, пов'язаних із довірою. Хоча економісти на підставі цих даних можуть

отримати важливі висновки про рівень і динаміку довіри в суспільстві. Так, В.Геєць, ґрунтуючись на результатах соціологічних досліджень, показує тенденцію до зниження рівня довіри в Україні в період ринкової трансформації (2010. С. 9).

З погляду економічної науки у вигідний бік від згаданих баз даних відрізняється дослідження "European Social Survey", у якому комплекс відносин довіри вивчається повніше і досить регулярно. Це дослідження цінне тим, що, принаймні, серед його даних можна знайти певну відповідність не лише власне довіри, але і соціальному й асоціальному капіталу. Необхідно, звичайно, припускати, що дані опитувань об'єктивно відбивають справжній стан справ у суспільстві, й ураховувати, що вони можуть бути використані лише для оцінки вказаних показників.

Комплекс згаданих феноменів пов'язаний із такими запитаннями цього соціологічного дослідження.

1. *Більшості людей можна довіряти, або Ви маєте бути надзвичайно обережними?* Це запитання, природно, належить до рівня довіри, але за найближчого розгляду видно зв'язок такого формулювання запитання з трансакційними витратами.

2. *Велику частину часу люди прагнуть допомогти іншим чи здебільшого піклуються про себе?* Це запитання безпосередньо пов'язане з поширеністю соціального капіталу, який у цьому разі ми визначаємо за наслідками функціонування капіталу у вигляді позитивних ефектів у інших суб'єктів.

3. *Більшість людей намагаються отримати з вас вигоду чи прагнуть бути справедливими?* Це запитання може бути використане для оцінки ступеня поширеності асоціального капіталу, який також визначають за наслідками функціонування капіталу. У цьому разі наслідки у вигляді негативних ефектів у інших суб'єктів є протилежними результатам функціонування соціального капіталу. Щоправда, відзначимо, що шкалу відповідей на це запитання побудовано так, що вона відповідає відсутності асоціального капіталу, а не його наявності.

Звертає на себе увагу те, що останні два запитання сформульовані як суб'єктивна оцінка характеристики інших суб'єктів, натомість перше запитання містить і безпосереднє звернення до самого респондента. Отже, можна очікувати, що відповіді на перше запитання мають суб'єктивніший характер і більшою мірою залежатимуть від національних особливостей респондентів. У зв'язку з цим для оцінки реального інституційного середовища доцільно використовувати, насамперед, відповіді на останні два запитання. Водночас перше запитання як найменш об'єктивне варто використовувати лише для його додаткової оцінки, що особливо важливо за здійснення міжкраїнових порівнянь, які дуже залежать від національної специфіки окремих країн.

Результати соціологічних опитувань створюють певні незручності для економічного дослідження через відсутність інтегральних показників, які відбивали б поширеність у суспільстві того чи того феномену. Розглянемо можливості формування такого показника стосовно довіри.

Як такий показник пропонуємо використовувати коефіцієнт довіри, розрахований у припущенні, що індивідуальна оцінка довіри, обрана за опитування, відповідає частоті стикання індивідуума з випадками, в яких контрагентом можна було довіряти. Підсумовуючи добутки величини груп з однаковою оцінкою на відповідний ранг, отримаємо показник, що характеризує абсолютні дані поширення довіри в суспільстві. А визначивши

відношення цього показника до його максимально можливого значення, яке в разі використання результатів "European Social Survey" дорівнює 1000, можна розрахувати коефіцієнт довіри, що показує поширення довіри в суспільстві. Такий показник допускає й інші інтерпретації його обґрунтування, які не суперечать запропонованим принципам розрахунку.

У табл. 1. наведено отримані в такий спосіб значення коефіцієнта довіри у країнах Європи. Вони ранжирувані за рівнем коефіцієнта довіри, що спостерігався останнього року, за який є інформація у відповідній країні.

Таблиця 1

Групування європейських країн за рівнем коефіцієнта довіри

Місце	Країна	Рік	Коефіцієнт довіри	Група	Інтервал значень коефіцієнта для групи
1	Данія	2012	0,697	I	>0,58
2	Норвегія	2012	0,670		
3	Фінляндія	2012	0,659		
4	Ісландія	2012	0,601		
5	Швеція	2012	0,601		
6	Нідерланди	2012	0,593		
7	Швейцарія	2012	0,568		
8	Естонія	2012	0,549	II	0,48–0,58
9	Велика Британія	2012	0,539		
10	Ізраїль	2012	0,523		
11	Іспанія	2012	0,512		
12	Бельгія	2012	0,509		
13	Австрія	2006	0,508		
14	Ірландія	2012	0,507		
15	Люксембург	2004	0,501		
16	Німеччина	2012	0,491	III	0,43–0,48
17	Угорщина	2012	0,480		
18	Литва	2010	0,479		
19	Хорватія	2010	0,456		
20	Італія	2002	0,455		
21	Словенія	2012	0,455		
22	Росія	2012	0,439		
23	Чехія	2012	0,437		
24	Франція	2010	0,433		
25	Україна	2010	0,417		
26	Польща	2012	0,412		
27	Латвія	2008	0,412		
28	Греція	2010	0,402		
29	Словаччина	2012	0,396		
30	Румунія	2008	0,381	V	<0,38
31	Кіпр	2012	0,364		
32	Косово	2012	0,364		
33	Португалія	2012	0,359		
34	Болгарія	2012	0,332		
35	Туреччина	2008	0,230		

Розраховано автором на підставі даних "European Social Survey".

На підставі цього ранжирування можна виокремити такі групи країн.

Група I – країни з найбільшим рівнем довіри (країни Північної Європи, до яких наближаються Нідерланди).

Група II – країни з високим середнім рівнем довіри, репрезентовані групою розвинених ринкових економік, до якої, пройшовши період ринкової трансформації, приєдналася Естонія.

Група III – країни з центральним середнім рівнем довіри: переважно, центральноєвропейські постсоціалістичні економіки з відносно високим рівнем розвитку, Росія, а також Італія і Франція (з ринковими економіками).

Група IV – країни з низьким середнім рівнем довіри, репрезентовані менш розвиненими постсоціалістичними економіками, в тому числі Україною, а також відомою своїми проблемами Грецією.

Група V – країни з найменшим рівнем довіри, головно, з проблемними економіками, зокрема Португалія з історично сформованою ринковою, але проблематичною економікою.

Показник довіри виявляється не дуже вдалим з погляду розмежування посттрансформаційних і цілком сформованих ринкових економік – так, наприклад, навіть така успішна країна, як Франція, потрапляє в одну групу з постсоціалістичними країнами (див. табл. 1).

Показники поширення соціального й асоціального капіталу можна розраховувати за тим самим принципом, що і коефіцієнт довіри. На підставі цих розрахунків здійснено групування країн Європи за показниками рівня поширення соціального й асоціального капіталу, наявними для останнього доступного року кожної країни (табл. 2).

Таблиця 2

Групування європейських країн за коефіцієнтами поширення соціального й асоціального капіталу

Поширення соціального капіталу				Поширення асоціального капіталу			
Місце	Країна	Коефіцієнт	Група	Місце	Країна	Коефіцієнт	Група
1	Ісландія	0,629	I	1	Данія	0,268	I
2	Данія	0,617		2	Норвегія	0,305	
3	Норвегія	0,610		3	Фінляндія	0,319	
4	Швеція	0,595		4	Ісландія	0,322	
5	Фінляндія	0,585		5	Швеція	0,346	
6	Велика Британія	0,584		6	Нідерланди	0,359	
7	Швейцарія	0,576		7	Швейцарія	0,367	
8	Ірландія	0,575	II	8	Німеччина	0,410	II
9	Нідерланди	0,556		9	Франція	0,419	
10	Австрія	0,533		10	Бельгія	0,421	
11	Німеччина	0,516		11	Велика Британія	0,422	
12	Ізраїль	0,514		12	Естонія	0,426	
13	Естонія	0,502		13	Ірландія	0,426	
14	Словенія	0,498		14	Люксембург	0,429	
15	Латвія	0,497	15	Австрія	0,433		
16	Угорщина	0,478	III	16	Іспанія	0,460	III
17	Люксембург	0,477		17	Ізраїль	0,464	
18	Іспанія	0,473		18	Латвія	0,472	
19	Бельгія	0,462		19	Литва	0,476	
20	Росія	0,456		20	Словенія	0,488	
21	Чехія	0,454		21	Росія	0,489	
22	Литва	0,449		22	Угорщина	0,495	
23	Франція	0,446	23	Польща	0,504		
24	Словаччина	0,416	24	Чехія	0,505		
25	Італія	0,408	IV	25	Португалія	0,519	IV
26	Хорватія	0,389		26	Хорватія	0,521	
27	Україна	0,389		27	Італія	0,539	
28	Польща	0,377		28	Україна	0,555	
29	Португалія	0,374		29	Словаччина	0,562	
30	Косово	0,366		30	Косово	0,579	
31	Кіпр	0,362		31	Кіпр	0,590	
32	Румунія	0,335	V	32	Болгарія	0,598	V
33	Болгарія	0,329		33	Греція	0,608	
34	Греція	0,325		34	Румунія	0,634	
35	Туреччина	0,299		35	Туреччина	0,682	

Розраховано автором на підставі даних "European Social Survey".

Показник соціального капіталу з точки зору розмежування ринкових економік за характером їх сформованості виявляється навіть гіршим за показник довіри, натомість показник асоціального капіталу найчіткіше показує межу між посттрансформаційними та історично сформованими ринковими економіками. В обох випадках групування країн виявляється доволі близьким до того, що отримане для коефіцієнта довіри. Тому для визначення того, з яким видом капіталу у довіри більш значущий зв'язок, необхідно вдаватися до додаткових методів дослідження.

Кореляція коефіцієнта довіри з коефіцієнтом наявності соціального капіталу дорівнює 0,91, з коефіцієнтом відсутності асоціального капіталу – 0,94, а отже, зв'язок з асоціальним капіталом є справді сильнішим. Довіра опиняється в "лещатах" впливу соціального й асоціального капіталу. Якщо перший сприяє збільшенню рівня довіри, можливо, і не завжди обґрунтованому, то другий, навпаки, – зменшенню. Проблема полягає в тому, що в суспільстві практично завжди присутні носії й того, й іншого, а довіра формується в результаті складної суперпозиції їх впливу, яку доволі складно врахувати.

Ще одну можливість групування надає показник співвідношення коефіцієнтів поширення асоціального й соціального капіталу (табл. 3). Але і він не вносить остаточної ясності, оскільки посттрансформаційні та цілком сформовані ринкові економіки в деяких випадках мають близькі показники.

Таблиця 3

Групування європейських країн за співвідношенням коефіцієнтів асоціального й соціального капіталу

Місце	Країна	Рік	Співвідношення коефіцієнтів	Група	Інтервал значень коефіцієнта для групи
1	Данія	2012	0,434	I	<0,7
2	Норвегія	2012	0,500		
3	Ісландія	2012	0,513		
4	Фінляндія	2012	0,545		
5	Швеція	2012	0,582		
6	Швейцарія	2012	0,637		
7	Нідерланди	2012	0,646		
8	Велика Британія	2012	0,722		
9	Ірландія	2012	0,741	II	0,7–0,9
10	Німеччина	2012	0,796		
11	Австрія	2012	0,812		
12	Естонія	2012	0,849		
13	Люксембург	2006	0,899		
14	Ізраїль	2012	0,903	III	0,9–1,2
15	Бельгія	2004	0,912		
16	Франція	2012	0,939		
17	Латвія	2012	0,949		
18	Іспанія	2010	0,972		
19	Словенія	2010	0,979		
20	Угорщина	2002	1,036		
21	Литва	2012	1,060		
22	Росія	2012	1,072		
23	Чехія	2012	1,112		
24	Італія	2010	1,322	IV	1,2–1,5
25	Польща	2010	1,338		
26	Хорватія	2012	1,340		
27	Словаччина	2008	1,353		
28	Португалія	2010	1,387		
29	Україна	2012	1,428		
30	Косово	2008	1,582	V	>1,5
31	Кіпр	2012	1,627		
32	Болгарія	2012	1,818		
33	Греція	2012	1,871		
34	Румунія	2012	1,894		
35	Туреччина	2008	2,285		

Розраховано автором на підставі даних "European Social Survey".

Таким чином, серед інституційних проблем, які не завжди можуть бути розв'язані в умовах ринкової трансформації й стають завданням посттрансформаційного розвитку, слід виокремити проблему поєднання соціального й асоціального капіталу. Класифікація країн на підставі одного виду капіталу часто входить у суперечність із класифікацією на підставі іншого виду капіталу, і це змушує звернутися до питання про можливість використання змішаного критерію, який би відбивав наявність обох видів капіталу в суспільстві.

Спробуємо розв'язати це складне завдання шляхом поєднання в одній системі координат показників, що характеризують поширення соціального й асоціального капіталу. Цей спосіб має перевагу, оскільки на графіку, побудованому таким чином, можна показати не тільки однаковий рівень соціального капіталу вертикальною лінією, однаковий рівень асоціального капіталу горизонтальною лінією, але і їх постійне фіксоване співвідношення лінією, що виходить з початку координат.

Точковий графік (рис. 2) показує цікаву закономірність, яка є результатом існування *закону взаємозв'язку соціального й асоціального капіталу*: за зниження коефіцієнта поширення асоціального капіталу зростає коефіцієнт поширення соціального капіталу і, навпаки, за збільшення коефіцієнта поширення асоціального капіталу коефіцієнт поширення соціального капіталу закономірно знижується. У результаті показники для всіх країн концентруються в порівняно вузькій смузі, яка, проте, має доволі велику протяжність.

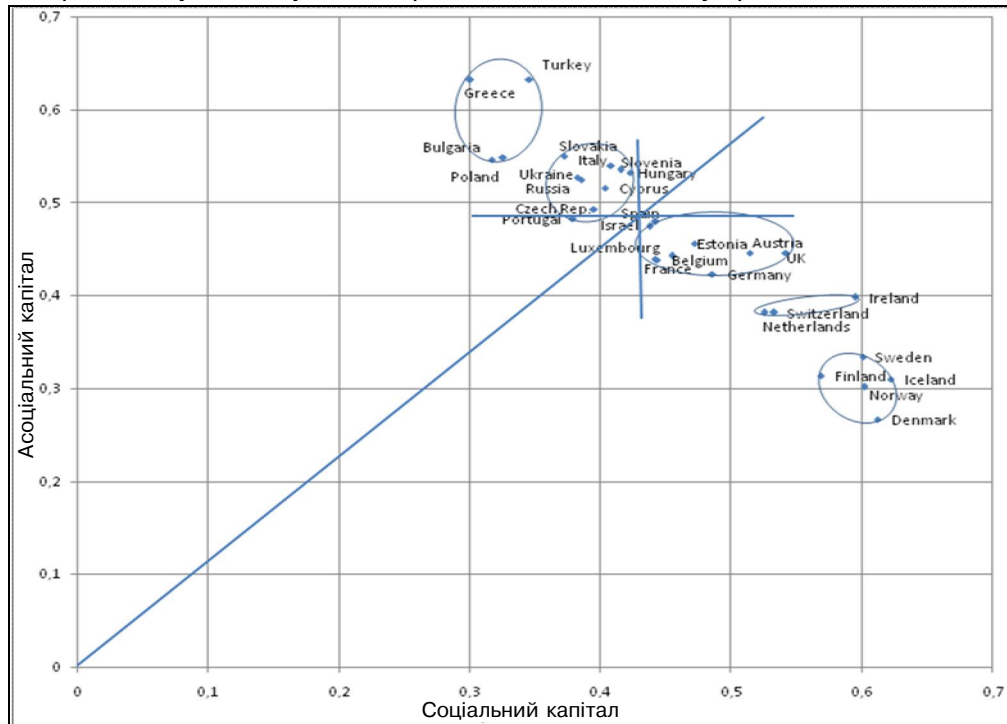

Рисунок 2. Групування європейських країн щодо поєднання коефіцієнтів поширення соціального й асоціального капіталу (2002)*

* У разі відсутності даних за 2002 рік використано дані 2004–2006 років.
Розраховано і побудовано автором на підставі даних "European Social Survey".

Як і за роздільного дослідження показників, пов'язаних із соціальним і асоціальним капіталом, розподілимо всі країни на п'ять груп, межі

яких на рис. 2 показано овалами. Картина меж посттрансформаційних та історично сформованих (за винятком периферійних – тут і далі за використання цього терміна матимемо на увазі периферійні стосовно ядра ЄС) ринкових економік є досить чіткою і являє собою цілий вузол, у якому сходяться межі за різними показниками. Це граничні рівні показників соціального капіталу, асоціального капіталу та їх співвідношення, показані на рис. 2 відповідними прямими лініями. Проте картина ця не залишається незмінною, оскільки значення показників у більшості країн із часом зазнають тих чи тих модифікацій.

Динаміку зміни аналізованих показників у посттрансформаційних економіках за десятиліття (2002–2012) показано на рис. 3. Тут можна чітко бачити, по-перше, країни, для яких характерна активна позитивна динаміка розвитку; по-друге, країни, що мають разом із переважно позитивними негативні періоди розвитку; по-третє, країни, в яких наявна негативна тенденція розвитку. Результатом спостереження динаміки досліджуваних показників стало те, що до кінця періоду постсоціалістичної економіки, щодо яких є дані, опинилися в різній ситуації, натомість на початку періоду їх більшість являла собою чітко окреслений єдиний масив.

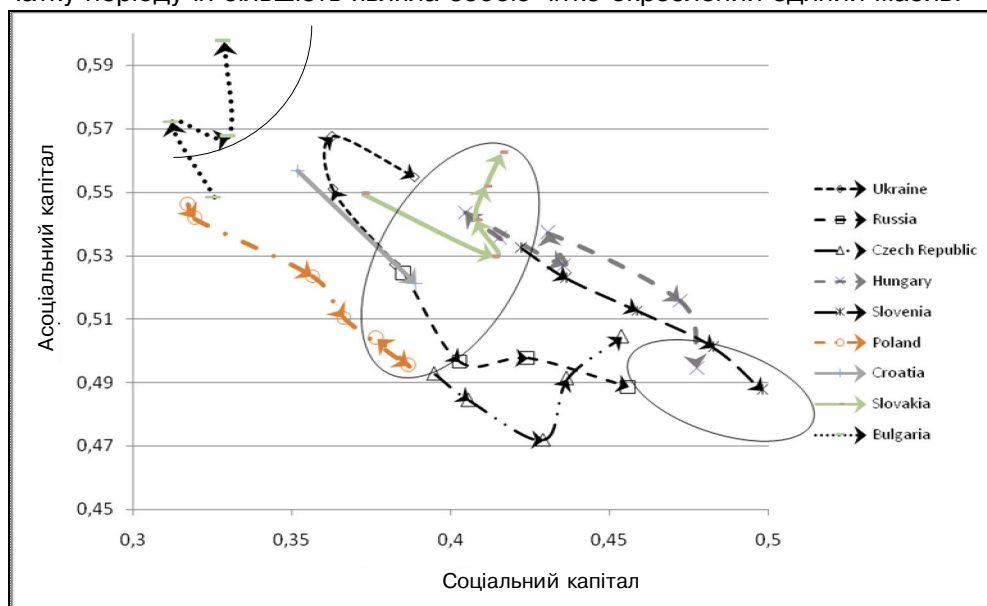

Рисунок 3. Динаміка коефіцієнтів поширення соціального й асоціального капіталу в посттрансформаційних економіках (2002–2012)

Розраховано і побудовано автором на підставі даних "European Social Survey".

Найбільше звертає на себе увагу те, що частина посттрансформаційних економік (Угорщина, Словенія, Чехія, Росія) змогла переміститися за старі межі нижньої середньої групи і безпосередньо наблизитися до деяких країн центральної групи, а інша частина (Польща, Словаччина) змогла суттєво покращити своє становище всередині нижньої середньої групи.

Найуспішніші постсоціалістичні економіки досягли високих результатів (нижня зона) і наблизилися до країн центральної середньої групи, більшість яких репрезентована історично сформованими ринковими економіками.

Частина постсоціалістичних економік перемістилася з найгіршої в нижню середню групу, частина залишилася в останній, і в результаті всі

вони опинилися в доволі великій середній зоні. Вони розрізняються рівнем коефіцієнтів поширення асоціального і соціального капіталу, але мають близькі показники співвідношення соціального й асоціального капіталу. До цієї групи може бути віднесена й Україна, хоча вказане співвідношення в ній є дещо вищим.

Постсоціалістичні країни-аутсайдери, такі як Болгарія, Румунія, Косово, опинилися в нижній групі й зосередилися у верхній зоні, частково показаній на рис. 3 дугою. Болгарія, за якою вели спостереження тривалий період, являє собою характерний приклад негативної динаміки цих показників у постсоціалістичних країнах.

На нашу думку, країни двох останніх зон поки зарано відносити за критерієм поширення соціального й асоціального капіталу до цілком ринкових економік, їх однозначно можна охарактеризувати як посттрансформаційні ринкові економіки. Наявність у цих групах країн, що є "старими" периферійними економіками ЄС, не має бентежити, оскільки за іншими критеріями вони можуть бути віднесені до ринкових, а точніше сказати – до периферійних ринкових економік. Таким чином, у двох останніх групах країн, виокремлених за поєднанням коефіцієнтів поширення соціального й асоціального капіталу та їх співвідношенням, присутні країни, в яких національна або посттрансформаційна специфіка переважає над ринковою сутністю, – посттрансформаційні ринкові та периферійні ринкові економіки.

Питання про характер постсоціалістичних економік, що опинилися в нижній зоні, є не таким простим. Звичайно, вони серйозно просунулися до зближення з історично сформованими ринковими економіками, насамперед, за показником поширення соціального капіталу. Але ж останні також не стояли на місці. Деякі країни колишньої вищої середньої групи безпосередньо наблизилися до північних країн, наприклад, Нідерланди і Швейцарія, інші зближувалися з основною масою середньоевропейських держав, які в цих умовах можна віднести до нової вищої середньої групи. Проте постсоціалістичних країн, за винятком Естонії, це не стосується.

За спроби групувати країни відповідно до рівня соціального й асоціального капіталу наприкінці досліджуваного періоду можна побачити, що, незважаючи на зрушення, що відбулися в посттрансформаційних економіках, за деякими показниками зберігаються певні межі з цілком сформованими ринковими економіками (рис. 4). По-перше, за рівнем асоціального капіталу (тут показники двох груп є цілком різні). По-друге, щоправда, дещо розмито – за співвідношенням соціального й асоціального капіталу (тільки Ізраїль виходить за рамки показників новоутворених країн групи). Усе це дає підстави згрупувати країни по-новому, з виокремленням нової центральної групи, куди, крім більшості посттрансформаційних економік, увійдуть Іспанія та Ізраїль.

Особливістю нової центральної групи, що складається переважно з посттрансформаційних економік, є втрата ними межі з вищою середньою групою за показником соціального капіталу (суттєві відмінності від них зберігаються тільки у Великій Британії та Ірландії, що перебувають в абсолютно особливому становищі за цим показником). Проте така межа існує і з нижньою середньою групою країн, також, переважно, посттрансформаційних. Більше за те, вона чітко фіксується за співвідношенням показників соціальних ефектів капіталу і дещо розмито – за соціальним капіталом. У результаті вузол глибшої градації опинився не між історично сформованими ринковими і посттрансформаційними економіками, а

між двома групами посттрансформаційних економік. Це може свідчити про те, що за цими показниками найуспішніша частина посттрансформаційних економік зближуватиметься з цілком сформованими ринковими економіками швидше за інших, і якщо це спостерігатиметься і за іншими показниками, то вони втратять свій посттрансформаційний характер у коротші терміни.

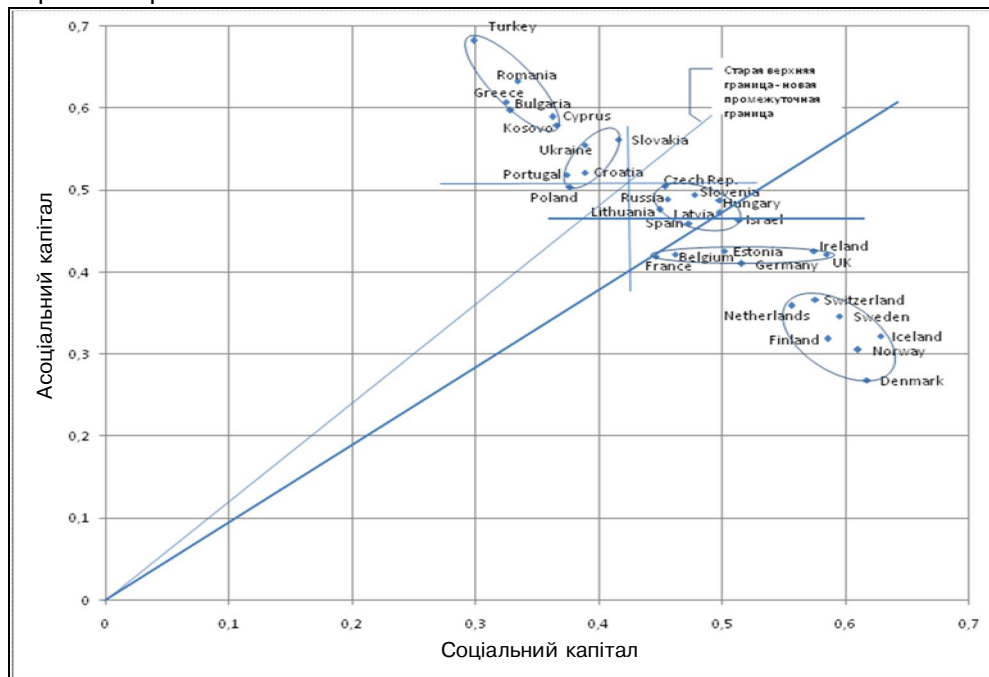

Рисунок 4. Групування європейських країн за поєднанням коефіцієнтів поширення соціального й асоціального капіталу (2012)*

* У разі відсутності даних за 2012 рік використано дані 2008–2010 років. Показано також межі між групами посттрансформаційних економік.

Розраховано і побудовано автором на підставі даних "European Social Survey".

Проте точне розв'язання питання, чи завершено формування реального інституційного ринкового середовища в посттрансформаційних економіках, відкладається. Лише майбутнє може показати, чи зумовлені відмінності центральної групи посттрансформаційних економік національними особливостями, як у північних країнах, чи інституційною специфікою посттрансформаційної економіки. У першому випадку відмінності двох груп зберуться, оскільки спричинені довготривалими чинниками, у другому – частина країн переміститься у вищу середню групу, характерну для більшості історично сформованих ринкових економік. У будь-якому випадку на цьому посттрансформаційний період можна вважати завершеним. На користь другого варіанту свідчить присутність у вищій середній групі разом із цілком сформованими ринковими економіками Естонії, що порівнялася з ними за показниками реального інституційного середовища, а також Росії, яка суттєво відрізняється від центральноєвропейських країн, у центральній групі.

Окрім того, звертає на себе увагу збереження високих темпів зміни соціального й особливо асоціального капіталу в постсоціалістичних країнах, що входять у центральну і вищу середні групи. Ці темпи були значно вищими за аналогічні показники в цілком сформованих ринкових економі-

ках згаданих груп (за останній період відповідно в середньому вчетверо для асоціального капіталу – 0,029 проти 0,007, і вдвічі для соціального – 0,026 проти 0,013).

На нашу думку, все це свідчить про те, що в більшості постсоціалістичних країн тривають зміни реального інституційного середовища, яке в минулому десятилітті, та й, напевно, зараз усе ще необхідно класифікувати як посттрансформаційне.

Література

- Архієреєв С.І. (2006) Державна трансакційна політика та структурні перетворення економіки України: Монографія. Харків: Константа.
- Архієреєв С.І., Шипілова М.В. (2011) Двоїста природа соціального капіталу // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 40-3. С.11–17.
- Архиереев С. И. (2000) Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации: Монография. Харьков: Бизнес Информ.
- Геєць В.М. (2010) Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України // Економічна теорія. № 3. С. 7–19.
- Гриценко А.А. (2010) Внутрішня структура довіри // Економічна теорія. № 3. С. 20–26.
- Гриценко А.А. (2012) Методологічні засади дослідження інституту довіри в координатах економічного простору-часу. Внутрішня структура та інституціоналізація довіри // Інститут довіри в координатах економічного простору-часу: Монографія. К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України. С. 7–19.
- Кричевська Т.А. (2009) Логіко-історичний аналіз довіри в контексті соціально-економічних відносин // Економічна теорія. № 3. – С. 5–18.
- Кричевська Т.О. (2012) Українське суспільство та економіка в емпіричних оцінках рівня довіри: внутрішні виміри та міжкраїнні порівняння // Інститут довіри в координатах економічного простору-часу: Монографія. К.: К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України. С. 161–180.
- Латов Ю.В. (2010) Міжособистісна й інституційна довіра в сучасній Росії на ментальній мапі світу // Економічна теорія. № 3. С. 50–59.
- Фукуяма Ф. (2004) Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М.: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак".
- The European Social Survey // <http://www.europeansocialsurvey.org/>.
- The European Values Study // <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>.
- The World Values Survey // <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

COMBINATION OF SOCIAL AND ANTISOCIAL CAPITAL AS A CRITERION OF THE POST-TRANSFORMATIONAL CONDITION OF THE ECONOMY

Serhii Arkhiereiev

Author affiliation: Doctor of Economics, V.N.Karazin Kharkiv National University.

Email: 203040@bk.ru

The article introduces the notion of antisocial capital and shows its interrelation to the definition of social capital. The author proposes and analyzes the coefficients of the propagation of social and antisocial capital. The article shows that an institutional criterion of the post-transformational condition of the economy may be the combination of social and antisocial capital. A conclusion is made on the preservation of the post-transformational condition of the market institutional environment in the post-socialist economies until the present time.

Key words: social capital, antisocial capital, trust, post-transformational economy.

JEL: H110, H500.